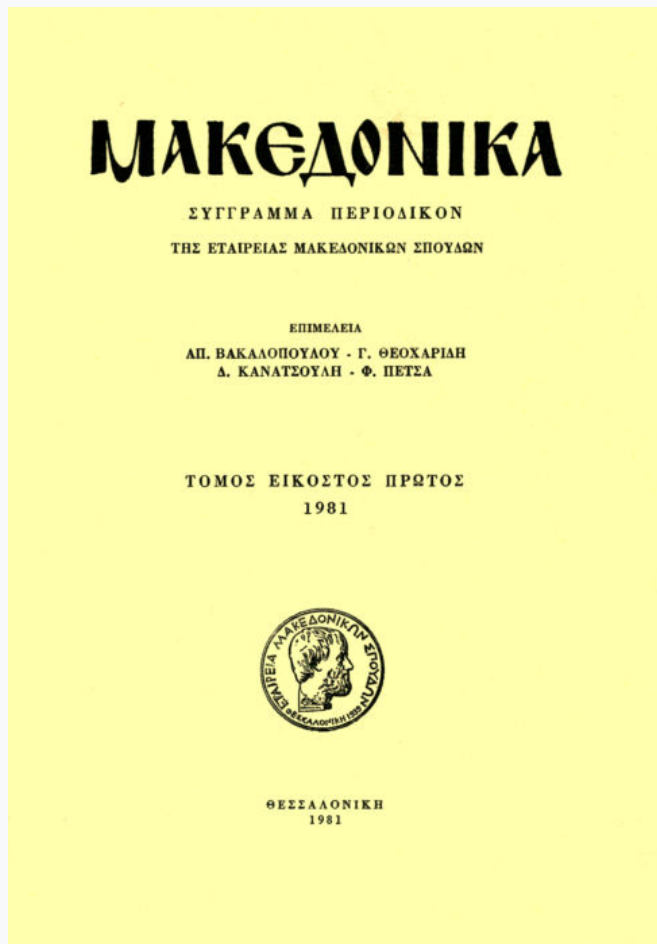

Μακεδονικά

Τόμ. 21, Αρ. 1 (1981)

Μονή Διονυσίου στο Άγιον Όρος: το παρεκκλήσι των Αγίων Πάντων

Ιωάννης Εμμ. Ταβλάκης

doi: [10.12681/makedonika.435](https://doi.org/10.12681/makedonika.435)

Copyright © 2014, Ιωάννης Εμμ. Ταβλάκης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

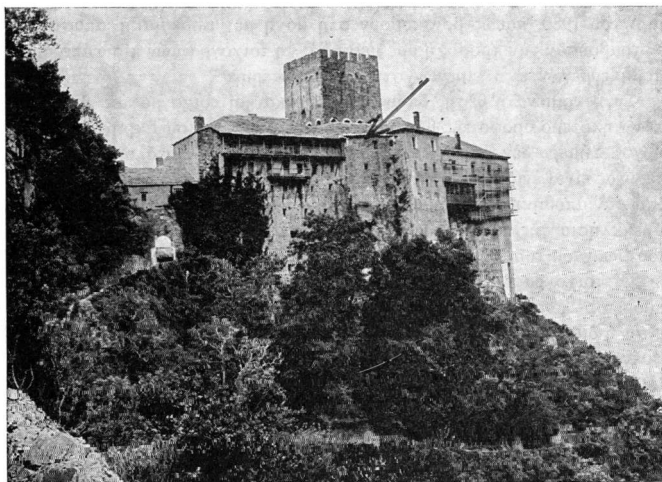
Ταβλάκης Ι. Ε. (1981). Μονή Διονυσίου στο Άγιον Όρος: το παρεκκλήσι των Αγίων Πάντων. *Μακεδονικά*, 21(1), 252-261. <https://doi.org/10.12681/makedonika.435>

ΜΟΝΗ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ ΤΟ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΠΑΝΤΩΝ

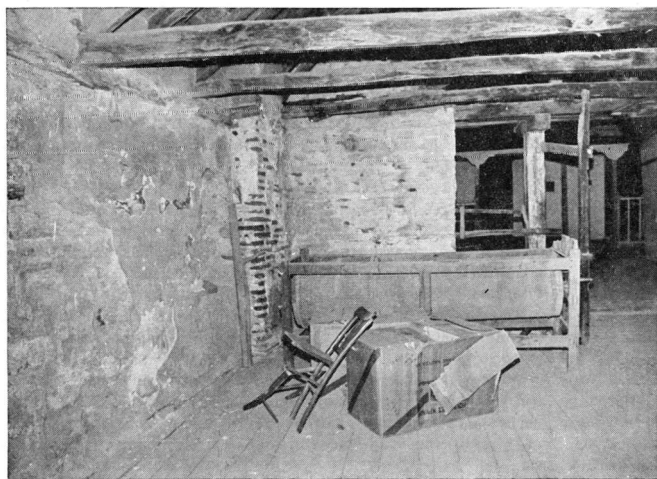
Γιὰ τὴ μονὴ Διονυσίου, ὅπως καὶ γιὰ ἄλλες μονὲς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τὰ παρεκκλήσια ἀποτελοῦν ἓνα ἐνδιαφέρον τμήμα, γιατί σ' αὐτά, μαζί μὲ τὸ καθολικὸ καὶ τὴν τράπεζα συγκεντρώνεται τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς ζωγραφικῆς ποῦ μᾶς σώθηκε στὴ μονή¹. Ἀπὸ τὰ ἐννιά παρεκκλήσια τῆς μονῆς, σκορπισμένα σ' ὄλες τὶς πτέρυγες καὶ τὴ μικρὴ αὐλή, ἐπτά εἶναι τοιχογραφημένα καὶ ἡ ζωγραφικὴ τους, μεταβυζαντινὴ ἐπὸ ἐπώνυμους καὶ ἀνόνημους ζωγράφους, διατηρεῖται σὲ καλὴ κατάσταση². Στὸ σημεῖωμα ποῦ ἀκολουθεῖ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἓνα κατεστραμμένο σῆμερα καὶ ἄγνωστο, ὁσο ξέρω, παρεκκλήσι γιὰ τὸ ὁποῖο δύσκολα θὰ γινόταν λόγος, ἂν τὸ καλο-

1. Ἐξαίρουται βέβαια τὰ ἐξωκλήσια καὶ οἱ ἐκκλησίες τῶν ἐξαρτημάτων, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζων ἀνάλογες τοιχογραφίες.

2. Σχετικὰ μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν παρεκκλησιῶν ὑπάρχει συμφωνία μεταξὺ τῶν συγγραφέων. Γιὰ παράδειγμα ὁ Γεράσιμος Συμυρνάκης, Τὸ Ἅγιον Ὄρος, Ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 515, ἀναφέρει ὅτι «ἡ μονὴ ἔχει ἐξ ἐξωκλήσιων». Ὁ Κοσμάς Βλάχος, Ἡ χερσονήσος τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἄθω καὶ αἱ ἐν αὐτῇ μοναὶ καὶ οἱ μοναχοὶ πάλαι τε καὶ νῦν, Ἐν Βόλῳ 1903, σ. 218, γράφει ὅτι «παρεκκλήσια εἰς τὰς σειρὰς τῶν κελλίων ὑπάρχουσιν 7», ἐνῶ ὁ ἀρχιμανδρίτης Γαβριήλ στὴ μονογραφία του γιὰ τὴ μονή, Ἡ ἐν Ἀγίῳ Ὁρει Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, Ἀθήναι 1959, σ. 52 κ.ἐ. περιγράφει ὁκτώ. Κατάλογο καὶ τῶν ἐννιά παρεκκλησιῶν ἀναφέρουν στὸ εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο γιὰ τὴ μονὴ οἱ Σ. Πελεκανίδης, Π. Χρήστου, Χρ. Τσιούμη καὶ Σωτ. Καδᾶς, Θησαυροὶ τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Σειρά Α'. Εἰκονογραφημένα χειρόγραφα, τ. Α', Ἀθήναι 1973, σ. 38. Σύντομη περιγραφὴ τῶν παρεκκλησιῶν βλ. ἀρχιμανδρίτης Γαβριήλ, ὁ.π., σ. 52 κ.ἐ. (παρालεῖπεται τοῦ Ἁγίου Διονυσίου). Μόνον τὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Νήφωνος (1782) καὶ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου δὲν σώζων τοιχογραφίες ἂν καὶ στὸ δεύτερο ὑπάρχει μιὰ Θεοτόκος βρεφοκρατούσα ζωγραφισμένη στὴν κεντρικὴ κόγχη σὲ μέγεθος φορητῆς εἰκόνας (17ου αἰῶνα). Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ θὰ ἤθελα νὰ σημειώσω ὅτι στὸ παρεκκλήσι τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, ὅπου εἶναι γνωστὸ ὅτι ὑπάρχουν νέες τοιχογραφίες (ἀρχιμανδρίτης Γαβριήλ, ὁ.π., σ. 55) διακρίνεται στὸ κεφάλι τοῦ Ἁγίου Διομήδη (βόρειος τοῖχος) παλαιότερη ζωγραφικὴ. Γιὰ τὶς ἐπιγραφὲς τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων βλ. Γεράσιμου Συμυρνάκη, ὁ.π., σ. 505, G. Millet, J. Pargoire et L. Petit, Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos, Paris 1904, ἀρ. 489. N. Kolas Oikonomidés, Actes de Dionysiou (Archives de l'Athos IV), Paris 1968, σ. 25. Βλ. ἀκόμη ἀρχιμανδρίτη Γαβριήλ, ὁ.π., σ. 56, ὅπου ἡ χρονολογία πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ ΖΝ. Ἐννοεῖται ὅτι στὶς παραπάνω μελέτες δὲν ἐξαντλοῦνται οἱ ἐπιγραφὲς τοῦ παρεκκλησίου.

*Εἰκ. 1. Ἀποψη τῆς Ἱ. Μ. Διονυσίου ἀπὸ τὰ βόρεια.
Μὲ βέλος σημειώνεται ἡ θέση ὅπου ἐπιστημάνθησαν οἱ τοιχογραφίες*

*Εἰκ. 2. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς βόρειας πτέρυγας ἀπὸ τὰ δυτικά.
Διακρίνονται τὰ τμήματα τῶν τοιχογραφιῶν (ἀριστερὰ) καὶ ἡ πόρτα τοῦ
παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Νήφωνος στὸ βάθος*

καίρι τοῦ 1980, καθὼς βρισκόμουν στὴ μονὴ μὲ ὑπηρεσιακὴ ἀποστολὴ¹, δὲν τραβοῦσαν τὴν προσοχὴ μας μερικὰ ἴχνη τοιχογραφιῶν πίσω ἀπὸ σωρὸ ἀποθηκευμένων ἀντικειμένων στὴ βόρεια πτέρυγα².

Συγκεκριμένα ἡ θέση ὅπου ἐντοπίστηκαν οἱ τοιχογραφίες βρίσκεται στὸν ψηλότερο ὄροφο τῆς βόρειας πτέρυγας (εἰκ. 1), πίσω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν πύργο³. Σήμερα δὲν ὑπάρχουν κελλιὰ ἢ μεσόστοιχοι, ἀλλὰ ὄλος ὁ χῶρος τῆς πτέρυγας εἶναι ἐνιαῖος ἀπὸ τὸ βόρειο μέχρι τὸ νότιο τοῖχο, καὶ χρησιμοποιεῖται σὰν ἀποθήκη, καθὼς καὶ γιὰ τὴν προσπέλαση ἀπὸ τὸ ἀρχονταρῖκι στὰ παρεκκλήσια τῆς ΒΑ γωνίας (Ἁγίου Νήφωνος, Ἁγίου Γεωργίου καὶ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου)⁴.

Οἱ τοιχογραφίες σώθηκαν μόνο στὸ βόρειο τοῖχο, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ βόρειος ἐξωτερικὸς τοῖχος τῆς μονῆς (εἰκ. 2). Ἔτσι ἄλλωστε δικαιολογεῖται ἡ διάσωσή τους, ἐνῶ οἱ ἄλλοι τοῖχοι τοῦ παρεκκλησίου, κατασκευασμένοι ἴσως ἀπὸ τσατάμια, ὅπως καὶ ἄλλων παρεκκλησίων τῆς μονῆς, γκρεμίσθηκαν. Ὁ βόρειος τοῖχος στὴ θέση ποὺ διατηρήθηκαν οἱ τοιχογραφίες δὲν εἶναι ἐνιαῖος καὶ εὐθύς, ἀλλὰ στρέφεται γιὰ λίγο πρὸς τὸ νότο καὶ στὴ συνόχεια προχωρεῖ πρὸς τὰ ἀνατολικά. Ὅπως φαίνεται καὶ στὴ φωτογραφία (εἰκ. 3), στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχουμε κτηριακὲς μεταβολές, ἴσως μὲ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας⁵, καὶ ἡ τοιχογράφηση, μεταγενέστερη, κάλυψε ὅλες τὶς λεπτομέρειες. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ διαμόρφωση τοῦ τοίχου φαίνεται ὅτι ἐκμεταλλεύθηκαν οἱ μοναχοὶ γιὰ νὰ δημιουργήσουν

1. Εὐχαριστῶ τοὺς πατέρες τῆς μονῆς ποὺ μὲ φιλοξένησαν καὶ ἰδιαίτερα τὸν πατέρα Ἰωαννῖκο, ὁ ὁποῖος ἀκούραστος μὲ ὀδήγησε σὲ ὅλα τὰ παρεκκλήσια τῆς μονῆς. Ἐπίσης εὐχαριστῶ τὸν ἔφορο κ. Νικονάνο ποὺ μὲ προέτρεψε νὰ δημοσιεύσω τὶς παρατηρήσεις αὐτές.

2. Στὴν ἐπόμενη ἐπίσκεψή μας στὴ μονὴ (Σεπτέμβριος 1980) οἱ πατέρες εἶχαν ἀπομακρύνει τὰ περισσότερα πράγματα. Ἀπὸ τὴ δευτέρη αὐτὴ ἐπίσκεψη εἶναι καὶ οἱ φωτογραφίες ποὺ δημοσιεύονται ἑδῶ.

3. Μιὰ γενικὴ εἰκόνα τοῦ χώρου ἔχει κανεὶς ἀπὸ τὴν κάτοψη τῆς μονῆς ποὺ δημοσιεύει ὁ Π. Μ. Μυλωνάς, Ἁγιον Ὅρος, μελέτη ἀναπτύξεως τῶν πολιτιστικῶν καὶ οἰκιστικῶν στοιχείων, Ἀθῆνα 1970 (ἐκδότης Ἐπιχειρηματικῶν Συντονισμοῦ), σ. 57. Στὴ θέση 4 τοῦ σχεδίου βρίσκεται τὸ ἀρχονταρῖκι, στὴ θέση 11 τὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ στὴ ΒΑ γωνία τῆς πτέρυγας (δυτικὰ τῆς εἰσόδου) ἄλλα δύο παρεκκλήσια (Ἁγίου Γεωργίου, Ἁγίου Νήφωνος).

4. Ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ παρεκκλήσια, τὸ μὲν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου σώζει τοιχογραφίες τοῦ 1609 καθὼς καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (1695), ἐνῶ τοῦ Ἁγίου Νήφωνος (1782) δὲν ἔχει τοιχογραφίες. Βλ. καὶ ἀρχιμανδρῖτη Γαβριήλ, ὅ.π.

5. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ἀνατολικὴ πτέρυγα κτίσθηκε στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα ἀπὸ τὸν Πέτρο, βοεβόδα Μολδοβλαχίας (βλ. Γεράσιμου Συμυρνάκη, ὅ.π., σ. 510) καὶ σὲ γενικὲς γραμμὲς διατηρεῖται ἀναλλοίωτη μέχρι σήμερα (βλ. ἀρχιμανδρῖτη Γαβριήλ, ὅ.π., σ. 14), γεγονός ποὺ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴ διατήρηση τῶν παρεκκλησίων στὴ ΒΑ γωνία.

Εικ. 3. Λεπτομέρεια τοῦ τοίχου μὲ τις τοιογραφίες

Εικ. 4. Ἡ διακόσμηση στὸ κάτω τμήμα τοῦ τοίχου

τὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ βήματος. Μετὰ τὴν καταστροφή τοῦ παρεκκλησίου ἀνοίχθηκε τὸ ξύλινο πάτωμα στὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ τοποθετήθηκε μιὰ ξύλινη σκάλα γιὰ ἐπικοινωνία μὲ τὸν κάτω ὄροφο, ἡ ὁποία ὑπάρχει μέχρι σήμερα. Ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, ἀπὸ τὸ νότιο καὶ δυτικὸ τοῖχο δὲν σώθηκε τίποτα.

Οἱ τοιχογραφίες ποὺ βλέπει κανεὶς σήμερα παρουσιάσθηκαν καθὼς τὸ νεώτερο ἐπιχρίσμα ποὺ τὶς σκέπαζε ἀρχισε νὰ πέφτει. Ἄπ' ὅ,τι φαίνεται, στὸ κάτω μέρος τοῦ τοίχου ἦταν ζωγραφισμένη μιὰ διακοσμητικὴ ζώνη μὲ παραπετάσματα (εἰκ. 4) καὶ ψηλότερα μορφὲς ἁγίων (εἰκ. 5, 6). Μετὰ τὸν καθαρισμὸ τῶν ἐπιχρισμάτων θὰ ἔλθουν πιθανότατα στὸ φῶς περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα καὶ τὴν τέχνη τῶν τοιχογραφιῶν.

Γιὰ τὴν ἀπόδοση τῶν τοιχογραφιῶν σὲ παρεκκλήσι ποὺ καταστράφηκε πρέπει καὶ ἀπὸ δῶ νὰ εὐχαριστήσω τὸ σεβαστὸ προηγούμενο ἀρχιμανδριτὴ Γαβριήλ, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μὲ πληροφορήσει ὅτι στὴ θέση αὐτὴ ὑπῆρχε παρεκκλήσι στὴ μνήμη τῶν Ἁγίων Πάντων. Πραγματικὰ στὸ σχέδιο τοῦ Βασιλείου Βάρσκη τοῦ ἔτους 1744 σημειώνεται σταυρὸς πάνω στὴ στέγη τῆς βόρειας πτέρυγας, πίσω ἀπὸ τὸν πύργο, ὁ ὁποῖος δηλώνει, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις, παρεκκλήσι¹. Σαφέστερη ὁμοῦ εἰκόνα μᾶς δίνει μιὰ νεώτερη (1780) χαλκογραφία ὅπου πολλὰ τμήματα τῆς μονῆς σημειώνονται μὲ τὸ ὄνομά τους². Ἐκεῖ, κοντὰ στὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ βόρεια τοῦ πύργου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή «οἱ ἅγιοι πάντες»³ (εἰκ. 7).

Ἔτσι δὲν ὑπάρχει, νομίζω, καμιά ἀμφιβολία ὅτι οἱ τοιχογραφίες ποὺ φαίνονται σήμερα ἀνήκουν στὸ παρεκκλήσι τῶν ἁγίων Πάντων, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁμοῦ δὲν ἔχουμε καμιά ἄλλη πληροφορία⁴.

1. Πρόχειρα τὸ σχέδιο βλ. στοῦ Παύλου Μ. Μυλωνᾶ, Ὁ Ἄθος καὶ τὰ μοναστηριακὰ του ἱδρύματα μεσ' ἀπ' τὶς παλιὲς χαλκογραφίες καὶ ἔργα τέχνης, Ἀθήνα 1963, πίν. 35.

2. Ἡ χαλκογραφία δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Παύλο Μ. Μυλωνᾶ, ὅ.π., πίν. 36.

3. Στὴ χαλκογραφία φαίνεται μιὰ πρόσοψη μὲ παράθυρα καὶ ἀετωματικὴ ἀπόληξη κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ τῶν Ἁγίων Πάντων. Ἄν ὑπολογίσουμε ὅτι τὸ παλιότερο κτήριο τῶν ξενόνων ἦταν χαμηλότερο ἀπὸ τὸ σημερινὸ κατὰ ἓνα ὄροφο (βλ. ἀρχιμανδριτὴ Γαβριήλ, ὅ.π., σ. 56), τότε ἡ πρόσοψη κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ τῶν Ἁγίων Πάντων πρέπει νὰ ἀποδίδει τὴ δυτικὴ ἀπόληξη τῆς βόρειας πτέρυγας καὶ τὸ χαμηλὸ κτήριο, ἀκριβῶς μπροστά, τοῦ παλιότερου ξενῶνος ἂν καὶ δὲν ὑπάρχει ἐπιγραφὴ.

4. Στὴ μνήμη τῶν Ἁγίων Πάντων τιμᾶται καὶ ὁ κοιμητηριακὸς ναὸς τῆς μονῆς, ὁ ὁποῖος εἶναι κατάγραφος μὲ τοιχογραφίες τοῦ 1610 ζωγραφισμένες ἀπὸ τοὺς Δανιὴλ καὶ Μερκούριο. Βλ. καὶ ἀρχιμανδριτὴ Γαβριήλ, ὅ.π., σ. 119. Γιὰ τὸ Μερκούριο βλ. καὶ Μ. Χατζηδάκη, Ὁ ζωγράφος Εὐφρόσυνος, «Κρητικὰ Χρονικά» 10(1956)276.

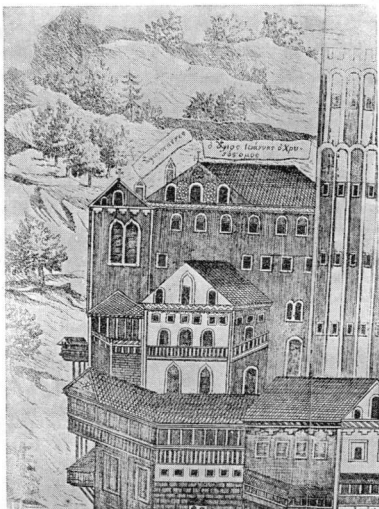

Εἰκ. 5. Τμήματα τοιχογραφιῶν ἀπὸ τῆ ζώνη μὲ τοὺς ἀγίους

Εἰκ. 6. Τμήμα μορφῆς ἀγίου μὲ εἰλητάριο

Πότε ἀκριβῶς κτίστηκε καὶ τοιχογραφήθηκε τὸ παρεκκλήσι πὺν μᾶς ἀπασχολεῖ, δὲν γνωρίζουμε ἀκόμη. Ἵσως ἄγνωστα στοιχεῖα ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς μᾶς ὀδηγήσουν στὴ λύση τοῦ προβλήματος. Ὡστόσο ἀπὸ τὰ λίγα τμήματα τῶν τοιχογραφιῶν πὺν διακρίνονται σήμερα θὰ μπορούσε νὰ συμπεράνει κανεῖς ὅτι ἡ τοιχογράφηση ἔγινε στὸν 16^ο-17^ο αἰῶνα, ἐποχὴ πὺν τοιχογραφοῦνται καὶ τὰ περισσότερα παρεκκλήσια τῆς μονῆς.

Εἰκ. 7. Λεπτομέρεια τῆς χαλκογραφίας τοῦ 1870

Ἄλλὰ καὶ γιὰ τὸ χρόνο πὺν καταστράφηκε τὸ παρεκκλήσι δὲν ἔχουμε συγκεκριμένη μαρτυρία. Δὲν ἀποκλείεται ὁμως κατὰ τις ἐργασίες ἀνοικοδόμησης τῶν νέων ξενῶνων (1876) πὺν βρίσκονται ἀκριβῶς δυτικὰ τῶν Ἁγίων Πάντων νὰ γκρεμίστηκε ἀπὸ κάποια ἄγνωστη αἰτία. Εἶναι γιὰ παράδειγμα γνωστὸ ὅτι κατὰ τις ἐργασίες αὐτὲς οἱ μοναχοὶ γιὰ νὰ ἐξοικονομήσουν χῶρο ὄχι μόνο γκρέμισαν τοὺς παλιούς ξενῶνες, ἀλλὰ προσπάθησαν νὰ γκρεμίσουν καὶ τὸν πύργο τῆς μονῆς, πράγμα πὺν τελικὰ δὲν ἔγινε, γιὰτι ἡ δαπάνη γιὰ τὴν κατεδάφισή του θὰ ἔφθανε τις 500 λίρες, δηλαδή τὸ μισὸ ἀπ' ὅσο κόστισε ἡ ἀνοικοδόμηση τῶν νέων ξενῶνων¹. Εἶναι

1. Τὴν πληροφορία σημειῶνει ὁ ἀρχιμανδρίτης Γαβριήλ, ὀ.π., σ. 57.

Εἰκ. 8. Τμήμα τοιχογραφίας με παράσταση τοῦ Ἁγίου Μανθλίου

πιθανὸν λοιπὸν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἴτε γιὰ νὰ ἐξοικονομήσουν χῶρο εἴτε γιὰ τὴν ἐμπόδιζε τὶς ἐργασίες στὸ γειτονικὸ κτῆριο νὰ κατέστρεψαν τὸ παρεκκλήσι. Βέβαια ὁ βόρειος τοῖχος δὲν μπορούσε νὰ καταστραφεῖ καὶ οἱ τοιχογραφίες του ἀσβεστώθηκαν καὶ ἔτσι διατηρήθηκαν μέχρι σήμερα.

Μετὰ ἀπὸ τὶς παραπάνω διαπιστώσεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ τοιχογραφημένου παρεκκλησίου τῶν Ἁγίων Πάντων στὴ θέση αὐτὴ, γεννιέται ἡ ἀπορία γιὰ τὴν βρῆσιν τῶν Ἁγίων Πάντων στὴν πτέρυγα αὐτὴ συγκεντρωμένα τέσσερα παρεκκλήσια, δηλαδὴ τῶν Ἁγίων Πάντων, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τοῦ Ἁγίου Νήφωνος, καὶ μάλιστα τόσο κοντὰ τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο. Ἄν καὶ δὲν ἔχω ὑπόψη μου καμιά ἱστορικὴ μαρτυρία, θὰ ἀναφέρω μιὰ φυσικὴ κατάσταση ποὺ ἐπικρατεῖ στὴ μονὴ καὶ ἡ ὁποία ἀποτελεῖ, νομίζω, καὶ τὴ λύση τῆς ἱστορίας. Ἡ πλευρὰ αὐτὴ δηλαδὴ, ἀφ' ἑνὸς μὲν γιὰ τὴν εἶναι προσανατολισμένη στὸ βορρᾶ καὶ προσβάλλεται ἀπὸ τὸν κρύο ἀέρα τοῦ Ἄθω καὶ ἀφ' ἑτέρου γιὰ τὴν σκιαζέται ἀπὸ τὸν ὄγκο τοῦ πύργου ποὺ βρίσκεται ἀκριβῶς στὰ νότια, ἦταν πάντοτε, ὅπως καὶ σήμερα, ἀκατάλληλη γιὰ κατοικίες μοναχῶν. Ἔτσι στὸν κενὸ χῶρο οἱ κατὰ καιροὺς εὐσεβεῖς μοναχοὶ ἴδρναν καὶ ἓνα μικρὸ παρεκκλήσι στὴ μνήμη κάποιου ἁγίου: τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὰ 1609, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου στὰ 1695, τοῦ Ἁγίου Νήφωνος στὰ 1782, καὶ τέλος τῶν Ἁγίων Πάντων ἴσως πρὶν ἢ ἀνάμεσα στίς χρονιὲς ποὺ κτίστηκαν τὰ δύο πρῶτα.

ΠΡΟΣΘΗΚΗ

Τὸ κείμενο αὐτὸ βρισκόταν ἤδη στὸ τυπογραφεῖο ὅταν σὲ μιὰ νεότερη ἐπίσκεψη στὴ μονὴ (Φεβρουάριος 1981) διαπιστώσαμε ὅτι στὸ ὑπόγειο ὀστεοφυλάκιο τοῦ κοιμητηριακοῦ ναοῦ¹ τῆς μονῆς εἶχε φυλαχθεῖ κοντὰ στὰ ὀστά² τμῆμα τοιχογραφίας, διαστάσεων 0,75 × 0,40 μ., μετὴν παράσταση τοῦ ἁγίου Μανδηλίου (εἰκ. 8). Ἡ τοιχογραφία εἶχε μεταφερθεῖ σὲ ἄγνωστο χρόνο στὸ κοιμητήρι μαζί μετὸ τμῆμα τοῦ τοίχου πάνω στὸν ὁποῖο ἦταν ζωγραφισμένη, καὶ στὸ γεγονός αὐτὸ ὀφείλεται καὶ ἡ διατήρηση τῆς ζωγραφικῆς. Ὁ τοίχος εἶναι κτισμένος μετὸ τυβλα καὶ ἀσβέστοκοκκία, καὶ ἔχει πάχος 0,25 μ. Ἡ ἐξωτερικὴ του ὄψη εἶναι ἐπίπεδη καὶ σ' αὐτὴν διατηρήθηκε ἐπίχρισμα καὶ μάλιστα ἀσπρισμένο μετὸ ἀσβέστη, γεγονός πού ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ τοίχος ἦταν ὄρατος καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρές.

Τὰ παραπάνω στοιχεῖα, δηλαδὴ τὸ μικρὸ πάχος τοῦ τοίχου καὶ ἡ διπλὴ ὄρατὴ ὄψη, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἀποτυπώματα ξυλοδεσιᾶς στὸ κομμάτι πού διατηρήθηκε, δείχνουν ὅτι ἡ τοιχογραφία προέρχεται, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἀπὸ κάποιο τοιχογραφημένο παρεκκλήσι τῆς μονῆς πού καταστράφηκε. Βέβαια θὰ μπορούσε νὰ ἔχει καταστραφεῖ καὶ αὐτὸ τὸ κομμάτι, ὅπως καὶ οἱ ὑπόλοιπες τοιχογραφίες τοῦ παρεκκλησιοῦ. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ μοναχοὶ, θεωρώντας ἱεροσουλία νὰ καταστρέψουν μιὰ «εἰκόνα» πού σώθηκε ὀλόκληρη ἀπὸ τὴν καταστροφή, προτίμησαν νὰ τὴν τοποθετήσουν στὸ ὀστεοφυλάκιο γιὰ νὰ «λιώσει» μαζί μετὰ τὰ κρᾶνια τῶν νεκρῶν, σύμφωνα μετὴ συνήθεια πού επικρατεῖ στὸ Ἅγιον Ὄρος³.

Οἱ σεβαστοὶ γέροντες τῆς μονῆς, τόσο ὁ πατὴρ Γαβριὴλ καὶ ὁ πατὴρ Θεόκλητος, ὅσο καὶ οἱ νεότεροι πατέρες πού με ἐνθουσιασμό καὶ ἐνδιαφέρον δέχθηκαν τὸ νέο εὑρημα, δὲν γνώριζαν καμιά παράδοση σχετικὰ μετὴ φυλαγμένη στὸ κοιμητήρι τοιχογραφία. Ὡστόσο θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς μετὸ βεβαιότητα ὅτι μιὰ καὶ δὲν γνωρίζουμε ἄλλο κατεστραμμένο παρεκκλήσι στὴ μονή, ἡ τοιχογραφία μετὴν παράσταση τοῦ ἁγίου Μανδηλίου προέρχεται ἀπὸ τοὺς Ἁγίους Πάντες⁴.

Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων
Πολυγύρου

ΙΩΑΝΝΗΣ ΕΜΜ. ΤΑΒΛΑΚΗΣ

1. Βλ. παραπάνω σ. 256, σημ. 4.

2. Ἐδὼ φυλάγονται μόνο τὰ κρᾶνια, ἐνῶ τὰ ἄλλα ὀστά τῶν νεκρῶν φυλάγονται σὲ ἄλλο κτήριο, δίπλα στὸ ναό.

3. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους ὅταν τὰ ἱερά ἀντικείμενα, σκεύη καὶ εἰκόνες, ἔπῳαν νὰ εἶναι χρήσιμα, τὰ «πῆγαιναν στὸ ὀστεοφυλάκιο γιὰ νὰ λιώσουν μετὰ τὰ κόκαλα» κατὰ τὴ δική τους ἔκφραση.

4. Τὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς τοιχογραφίας μεταφέρθηκε προσεκτικὰ γιὰ φύλαξη στὸ χῶρο τοῦ εἰκονοφυλακίου τῆς μονῆς.

SUMMARY

Ioannis Tavla kis, The Monastery of Dionysiou on Mount Athos. The Chapel of Aghii Pandes.

The upper floor of the N.E. corner of the monastery is occupied now by three chapels, being almost side by side (St. George, 1609; St. John Chrysostome, 1695; St. Niphon, 1782). The parts of the 16th-17th century frescoes that recently came to light on the north wall of the present-time corridor, revealed the former existence of a fourth chapel at the same place. This chapel had been destroyed, most probably, in the 19th century.

Its existence is testified in Barski's drawing (1744) and in a copper-print view of the monastery dating from 1780. In this copper-print the chapel is mentioned under the name «Aghii Pandes».

The insuitability of this part of the monastery for residential use, must have been, most probably, the reason for its occupation by the chapels erected here in different periods of time.

Finally, a part of a fresco found stored in the ossuary of the cemetery chapel, showing the Aghion Mandylion, was attributed to the former chapel of Aghii Pandes.